

Makale Gönderim Tarihi: 08.08.2021

Yayına Kabul Tarihi: 17.10.2021

Zonguldak'ta Madencilik Tarihine Işık Tutan Anıt Yapılar

*Monuments that Highlight the Mining History in Zonguldak*Ahmet Apaydın^{1*}, Murat Durmaz²¹ Giresun Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü, 28200 Giresun,²Hacettepe Üniversitesi Geomatik Mühendisliği Bölümü, Beytepe-Ankara* Sorumlu Yazar: ahmet.apaydin@giresun.edu.tr

Özet

Zonguldak şehri, 19. yüzyılın ortalarında başlayan taşkömürü madenciliği ile kurulmuş ve madencilikle gelişmiştir. Şehrin çevresinde kamu ve özel sektöre ait ocaklarda üretim devam etmekte, ancak kent içinde uzun yıllar faaliyet göstermiş olan tesislerin çoğu ortadan kaldırılmış durumdadır. Bu tesislerin bazı kısımları madencilik sembolleri olarak korumaya alınmıştır. Kentteki müze ve anıtlar da Zonguldak'ın maden şehri kimliğini gözler önüne seren diğer yapılardır. Bu çalışmada incelenen önemli anıt yapılar limandaki yükleme iskelesi, Uzun Mehmet Anıtı, lavvar kuleleri, Madenci anıtları, maden müzesi ve kok fabrikası kulesidir. Yöre insanının ortak arzusu; Zonguldak'ta madencilik tarihine ışık tutan anıt yapıların korunması ve böylece kent turizmine katkı yapılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Taşkömürü, madencilik tarihi, yükleme iskelesi, lavvar kuleleri, Uzun Mehmet Anıtı, Maden Müzesi, Zonguldak

Abstract

Zonguldak was established with the mining of hard coal that started in the middle of the 19th century and developed with mining. Production continues in the quarries belonging to the public and private sectors in the vicinity of the city, but most of the facilities that have been operating in the city for many years have been removed. Parts of these facilities are protected as mining symbols. In the city, museums and monuments are other structures that reveal the identity of Zonguldak's mining city. The important monuments examined in this study are the scaffolding of chagement rapid in the port, Uzun Mehmet Monument, coal washing towers, Miner's monuments, mining museum and coke factory tower. The common desire of the local people is to protect the monuments that highlight the mining history in Zonguldak and thus contribute to urban tourism.

Keywords: Hard coal, mining history, chagement rapid, coal washing towers, Uzun Mehmet Monument, Mining Museum, Zonguldak

1. Giriş

Zonguldak, ülkemizde 1800'lü yılların ortalarından itibaren madencilik yapıldığı, işçi-emek-üretim gibi kavramların en fazla yer bulduğu merkezlerimizden biridir. “Karaelmas diyarı” ve “Emeğin başkenti” olarak da tanımlanan (Özer ve Günaydın 2017; Apaydın 2020) Zonguldak'ta Armutçuk, Kozlu, Üzülmüş ve Karadon olmak üzere dört bölgede Türkiye Taş Kömürü Kurumu'na (TTK) ait ocaklar ile çok sayıda özel ocak halen üretime devam etmektedir. Bu ocaklar Zonguldak şehir merkezinin yakın çevresindedir.

Zonguldak'ta kentleşme taşkömürünün işletilmeye başlanmasından sonra zaman içinde öbelenen nüfus ile 1890'larda belirginleşmeye başlamıştır. Özellikle 1890'dan sonra başta Fransızlar olmak üzere çoğunluğu yabancı şirketlerce başlatılan ve Cumhuriyet'ten sonra ocakların kamulaştırılmasıyla daha da hareketlenen madencilik, yerleşim, ekonomik ve sosyal yaşam, eğitim ve kültür yönüyle kentin kendine özgü bir kimlik oluşturmasında başrol oynamıştır. 1940 yılında tamamen devletleştirilirken kömür havzasında yeraltı ve yerüstündeki tesislerin çoğu ekonomik ömürlerini yitirmiş durumda idi. Kömür ihtiyacının karşılanması amacıyla 1945 yılı kalkınma planlarında havzanın genişletilmesi, geliştirilmesi ve üretimin artırılması projelerine yer verilir. Buradaki tesislerin yenilenmesi ve faaliyetlerinin düzenlenmesi yönünde alınan karar doğrultusunda birçok proje gerçekleştirilir (Zaman, 2012). Bu gelişmelere paralel olarak taşkömürünün üreticisi konumunda olan Ereğli Kömürleri İşletmesi (EKİ) iş gücü için Zonguldak'ı cazip hale getirir ve kent hızla göç almaya başlar. Özellikle 1950-55 yılları arasında kentin aldığı göç %195'tir (Koca, 2007). Zonguldak ve ona bitişik yerleşimler (Kozlu, Kilimli, Çatalağzı), ekonomisi 1950'li yıllardan sonra tamamen taşkömürüne dayanan, çevresinde birçok kömür ocağının işletildiği, kent içinde kömür işleme tesisleri (lavvarlar, kok ve antrasit fabrikası) raylar, vagonlar, atelyeler, yönetici ve işçi lojmanları, yönetim binaları, eğitim kurumları, kültür faaliyetleri (sinema ve açık hava gösteri alanları dahil) sosyal alanlar vb. ile kömürle iç içe yaşayan bir kent haline gelmiştir.

Uzun yıllar boyunca Zonguldak içinde faaliyet gösteren tesislerin birçoğu günümüzde kapatılmış, sökülmüş olmasına rağmen bazı yapıların bir bölümü birer anıt olarak bırakılmıştır. Ancak kentin hemen güneyinde Üzülmüş bölgesinde, benzer şekilde Kozlu, Kilimli, Karadon gibi yerleşimlerde kömür ocakları, yönetim binaları, lavvarlar ve raylar üzerinde kömür taşıyan vagonlar faaliyetlerine devam etmektedir. Zonguldak şehir merkezinde uzun yıllar görev yapan ve günümüzde en azından bir bölümü yıkılmayarak korumaya alınan yapılardan başka, kentin madencilik tarihine ışık tutan başka anıtlar da inşa edilmiştir. Bunların başlıcaları maden müzesi, Uzun Mehmet anıtı, madenci anıtı, maden şehitleri anıtı gibi yapılardır. Bunlar Zonguldak şehrinde limana kömür taşımaya devam eden vagonlarla birlikte, şehirle bütünleşmiş olup, yaklaşık 170 yıllık kömür tarihinden izler taşımaktadır. Kimi, ülke kalkınmasına verdiği katkıyı, kimi emeği ve zorluğu, kimi üretimin getirdiği gururu, kimi hüznü ve kederi simgeleyen her yapı, Zonguldak'ın sembolü ve aynı zamanda yörenin taşkömürü tarihinin canlı tanıklarındır.

2. Taşkömürü İle Var Olan ve Yaşayan Zonguldak Şehri

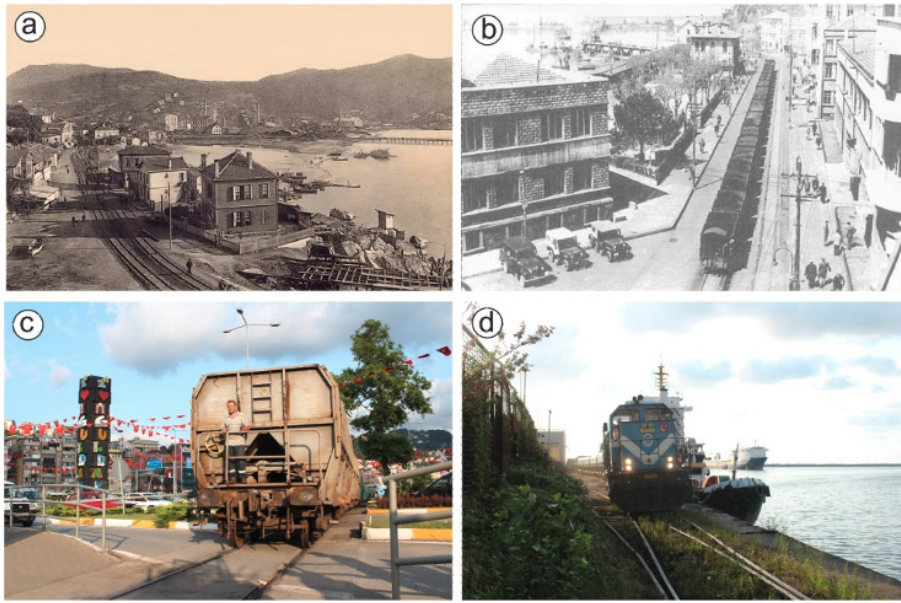
Bölgede kömürün keşfedilmesinden önce bugünkü Zonguldak şehrinin bulunduğu yerde herhangi bir yerleşimin bulunmadığı ve Zonguldak adının ancak bir mevki olarak bilindiği çeşitli kaynaklarca (Kutluk, 1937; Çatma, 2006; Karaoğuz, 2017) kabul edilmektedir. Zonguldak'ta kentleşmenin nedeni olan kömürün keşfi ile ilgili olarak yazılı kaynaklara geçen bilgiler farklılıklar barındırmaktadır. Bunlardan en meşhuru Uzun Mehmet'in maden kömürünü 1829 yılında bulması ve İstanbul'a saraya götürmesidir (ZTSO, 1933). Benzer bir hikâyeye göre Osmanlı'da

ilk taşkömürü 1822 yılında Ereğli Livasının Kestaneci köyüne bahriyeden terhis edilmesi sebebi ile dönen Hacı İsmail tarafından bulunmuştur (Topkaya ve Bircan, 1967; Özeken, 1944). Bunlardan daha az bilinen başka bir hikâyeye göre ise Filyos'un Elvan köyünden Karahüseyin, 1840 veya 1841'de torbasına doldurduğu kömürleri şimdiki Zonguldak'ın bulunduğu yerdeki Tahta İskelesine götürüp, burada tersane için tahta ve kereste nakli işlerinde çalışan görevlilere göstermiş, kömür örneklerinin İstanbul'a ulaşmasından hemen sonra Amasra'ya ve Ereğli'ye yabancı fen heyetleri gelmiştir. Başka bir görüş ise, yukarıdaki hikâyelerin sadece birer efsane-den ibaret olduğu yönündedir. Buna göre, kömürün işletilmeye başlamasından epeyce sonraki yıllarda yabancı şirket mensuplarının St. Barbe Yortusu'nu (bayramını) bir kömür bayramı olarak kutlamaları Zonguldak Türk aydınlarının onuruna dokunmuş, maden yöneticilerinin bu yortuyu benimsememeleri için Uzun Mehmet adına uydurulan bir öykü ile kömürün bir Türk tarafından keşfedildiği ileri sürülerek yortunun yerleşmesi önlenmeye çalışılmıştır (Sakaoglu, 1972, 1984). Apaydın (2020)'ye göre, galeri açılarak işletilmeye başlamadan önceleri kömür tabakalarının yer yer faylanma-kıvrımlanma veya aşınma ile yüzeye çıkmadan tamamıyla yer altında gizlenmesi pek ihtimal dâhilinde değildir. Dolayısıyla, Uzun Mehmet'ten önce yöre halkının bu siyah taşta derede, tepede hiç rastlamamış olması ve yanıcı bir madde olduğunu keşfetmemiş olması pek gerçekçi değildir. Olsa olsa, yöre halkının kömürün buharlı gemiler ve trenler için çok önemli bir yakıt olduğunu fark etmeleri veya devlet yetkililerinin Zonguldak bölgesinde zengin kömür yatakları olduğunu keşfetmeleri biraz geç gerçekleşmiş olabilir. Aslında bu geç kalmışlık Kömürlü (2020)'ye göre kömürün keşfedilişinden üretimine kadar geçen sürenin uzunluğunda da söz konusudur. O'na göre Zonguldak'ta kömürün Osmanlı devlet yetkilileri tarafından bilinmesi 1822 yılı olup, üretim için en az 26 yıl beklenmiştir.

Zonguldak'ta kömürün işletilmeye başladığı 19. Yüzyılın ortalarından son yıllarına kadar belirgin bir kentleşme olmamıştır. 1860'lı yıllarda şehrin bulunduğu yer, sazlık ve bataklıkla kaplı, ahalisinin balıkçılık ile uğraştığı küçük bir köydür (Cemal, 1932). Üzülmez Deresi'nin ağız kesimindeki bataklık arazinin kıyısında yer alan ve basit konutlardan oluşan bu küçük balıkçı köyü, bugünkü şehrin çekirdek noktasıdır (Başgelen 2000). Kömürün yönetim merkezi uzun bir süre batıdaki Kozlu olarak düşünülmesine rağmen daha sonra Zonguldak'ta karar kılınmıştır. Limanın 1896'da hizmete girmesiyle Zonguldak'ta hızlı bir kentleşme gerçekleşmiş, yüzyılın son yılında kaza merkezi yapılarak belediye teşkilatı kurulmuştur. Bu tarihten sonra Zonguldak, çevresindeki Armutçuk, Kozlu, Kilimli, Çatalağzı gibi yerleşimlerde başlayan nüfus öbikleşmesi, kömür ocaklarının Cumhuriyet döneminde millileştirilmesi ve işçi alımları nedeniyle dışarıdan göç almaya bağlı olarak 1970'lerin sonuna kadar hızla gelişerek devam etmiştir. 1980'lerden sonra Zonguldak kömür havzasında yavaş yavaş özelleştirmelerin başlaması ve kamu yatırımlarının azalmasıyla cazibesini epeyce kaybetse de Zonguldak'ta 130 yılı aşan kent tarihinde kömür üretimi, nakliyesi, yönetimi, yakıt ve enerji amaçlı kullanımı vb. tüm süreçler kent gelişimi ve yaşamı ile iç içe olmaya devam etmektedir.

Zonguldak, kömür üretimi, işlenmesi, nakliyesi ve yönetimine bağlı olarak kurulmuş ve gelişimini buna bağlı olarak sürdürmüş bir maden şehridir. Liman yapılmadan önce dahi sahile yakın bir yerde bacası tüten kömür işleme tesisleri 1800'lü yılların sonlarında kurulmuştur. Liman inşa edildikten sonra (1894-1896) şehir çevresindeki ocaklarla bağlantılı olan raylar limandaki yükleme iskelesine kadar caddeler boyunca döşenmiş ve vagonlarla gemilere kömür taşınmıştır. Uzun bir süre sonra buradan yükleme işleminden vazgeçilmiş, caddeler boyunca uzanan raylar da sökülüştür. Gemilere kömür yükleme işi günümüzde, Üzülmez Deresi'nin sol tarafında inşa edilen yeni limanda devam etmektedir (Şekil 1). Şehrin güneyindeki İkinci Makas bölgesinden limana kadar döşenen raylar üzerinde (raylar bazı yerlerde kara yolu üzerin-

den geçmektedir) vagonlarla kömür taşıma işlemi halen devam etmektedir. Şehrin güneyinde bulunan Üzülmez'de uzun yıllar bacası tüterek hizmet veren ancak 1988 yılında kapatılan kok fabrikasının bacası anıt yapı olarak halen ayakta. Kok fabrikasına benzer şekilde kent içinde geçmişte var olan ve işleyen bazı tesisler bugün ortadan kalkmıştır, ancak bazılarının önemli bölümleri anıt olarak bırakılmıştır. Bazı tesisler ise işlevini farklı bir şekilde sürdürmektedir. Şehrin güneyinde, Ankara yolu üzerinde (Baştarla) kurulan İnsan Gücü Eğitim Müdürlüğü Çıraklık Okulu, Zonguldak Kömür havzasında ara insan gücü yetiştirmek üzere uzun yıllar önemli hizmetler gerçekleştirmiş, daha sonra bu eğitim kurumu alanında bir de müze inşa edilmiştir. Çok fonksiyonlu kapalı ve açık hava müzesi konumunda olan bu müze, Zonguldak kömür tarihinin canlı tanıklarından biridir.



Şekil 1. Zonguldak şehri içinde raylar üzerinde kömür nakliyesi: a) Cadde boyunca döşenmiş rayların ve şehrin 1906 yılı görüntüsü (foto: <http://www.eskiturkiye.net/tag/zonguldak/>), b) 1940'lı yıllarda hükümet konağı önündeki cadde boyunca döşenen raylar üzerinde eski limana kömür taşıyan vagonlar (foto: halkinsesi.com.tr), c ve d) Günümüzde yeni limana kömür taşıyan lokomotif ve vagonlar (foto: Orhan Ceylan, 24 Temmuz 2021)

3. Zonguldak'ta Madencilik Tarihine Işık Tutan Sembol Yapılar ve Anıtlar

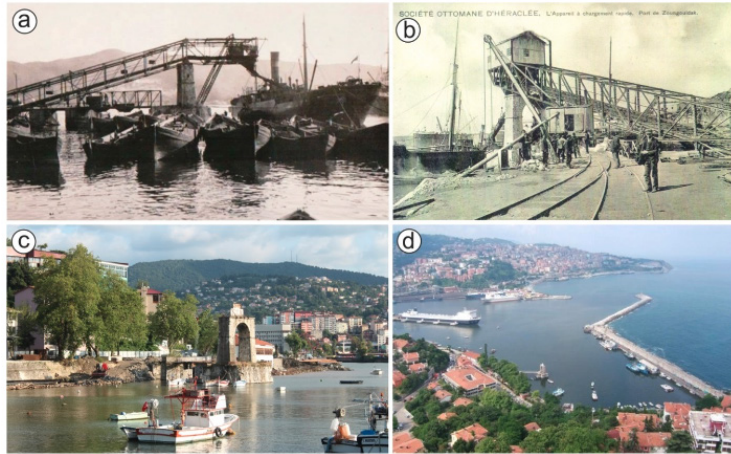
Zonguldak'ta 19. yüzyılın ortalarında başlayan madenciliği çeşitli yönleriyle simgeleyen bazı anıt yapılar bulunmaktadır. Bunlar, uzun yıllar süren görevini tamamlamış tesislerin madencilik sembolleri olarak korumaya alınmış kısımlarıdır. Zonguldak'ta günümüzde hala faal olarak hizmet veren veya fonksiyonu kısmen değiştirilen tarihi yapılar veya mekânlar da bulunmaktadır. Bunlarla birlikte bu makalenin konusu olan diğer semboller ise bölgede madencilik tarihine ışık tutan müze ve anıtlardır (Şekil 2).



Şekil 2. Zonguldak'ta madencilik tarihine ışık tutan önemli anıt yapıların Google Earth görüntüsünde yerleri

3.1. Yükleme İskelesi

Yükleme iskelesi Zonguldak'ta kentin kömürle ilişkisini anlatan en eski yapılardandır. Günümüzde bu iskelenin ayakları bir anıt olarak korunmaktadır. Üzerinde 1848 yılı yazsa da 1906 yılında inşa edildiği bilinmektedir. Bu iskele, limanın 1896 yılında inşasından sonra kömürün gemilere nakliyesinde kullanılmıştır (Şekil 3). 1906 yılında, Ereğli Şirketi tarafından (daha sonra Ereğli Kömürleri İşletmesi ve günümüzde ise Türkiye Taşkömürü Kurumu olarak faaliyetine devam eden) liman yükleme tesislerine bağlanan kömür yükleme iskelesinin üzerine taş kemer ilave edilerek Kilimli, Çatalağzı, Asma ve Kozlu bölgelerinden gelen kömürün gemilere seri olarak yüklenmesi sağlanmıştır. 1957 yılında tamamlanan yeni liman ve yükleme tesislerinden sonra tarihi iskelenin kömür yükleme faaliyetlerine son verilmiş, deniz yoluyla gelen misafirlerin karşılandığı ve liman vasıtalarının korunduğu rıhtım olarak kullanılmıştır (BKKA 2017). Kayıtlara “Şarjömen rapid” (Hızlı yükleme) olarak geçen bu iskeleye kadar şehrin en işlek caddesi boyunca uzanan raylar döşenmişti. Ocaklardan çıkarak yine şehir içindeki lavvarlarda (yıkama-zenginleştirme tesisi) işlem gören taşkömürü vagonlarla limana taşınmakta, bu yükleme yapısı üzerinden gemilere aktarılmaktaydı. Kireçtaşı bloklarından inşa edilen ve bir kısmı su içinde yüz yılı aşan bir süredir ayakta kalmaya devam eden bu anıtsal yapı, Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 17.02.2009 tarih ve 1190 sayılı kararıyla, “taşınmaz kültür varlığı” olarak tescil edilmiştir (batikaradeniz.gov.tr). Tarihi iskele Zonguldak kent silüetinde yer edinmeyi başarmış (BKKA, 2017) olup, kentin madencilik tarihine ışık tutan önemli anıt yapılarıdır.



Şekil 3. Limandaki yükleme iskelesinin faal olduğu eski yıllardaki (a: www.elmas67.com, b: www.batikaradeniz.gov.tr) ve günümüzdeki (c, d: foto: Orhan Ceylan, 24 Temmuz 2021) hali

3.2. Lavvar Kuleleri

Zonguldak şehir merkezinin Soğuksu bölgesi tarafında (üzülmez Deresi'nin batı tarafı) Ereğli Kömürleri İşletmesi (EKİ) tarafından 1957 yılında o zamanki teknoloji ile kurulan (İmamoğlu 2009) ve zamanla modernize edilen lavvar tesisi ekonomik ömrünü tamamladığı gerekçesiyle 2006 yılında başlayan yıkım işlemleri 2012 yılında sona ermiştir. “Taşınmaz kültür varlığı” olarak tescili istemiyle Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na başvurulmuş ve kurul yıkımdan arta kalan bir yapı, üç kule ve yeraltı silolarını tescil etmiştir (www.sabah.com.tr). Tescil edilen yapılardan biri olan Zonguldak Merkez Lavvar Kuleleri limanının inşasıyla birlikte kömür arıtma ve yükleme tesisleri kapsamında inşa edilmiştir. Merkez lavvarı kömür yıkama tesislerinde çeşitli eleme işlemleri sonrasında biriken sular içinde bulunan 0.5 mm'den küçük “şlam” kömürleri önce dekantasyon (aktarma) kulelerinde çöktürüldükten sonra, flotasyon (kömür taneciklerinin yüzdürülmesi) ile köpük halinde toplanır ve vakum filtrelerinden geçirildikten sonra, 0.5 -6 mm. kömürlere karıştırılırdı. Bu ayrıştırma işleminde bugün anıt gibi karşımızda olan üç kule (Şekil 4) kullanılmaktaydı (pusulagazetesi.com.tr).



Şekil 4.a) Lavvar tesislerinin yıkılmadan önceki hali (arkitera.com) ve b) günümüzde anıt olarak bırakılan kuleleri (foto: Orhan Ceylan, 24 Temmuz 2021)

3.3. Uzun Mehmet Anıtı

Uzun Mehmet, taşkömürü havzasında kömürü keşfeden kişi olarak kabul gören adeta bir kahraman durumundadır. O'nun adına Zonguldak ve Ereğli'de birer anıt inşa edilmiştir. Zonguldak'taki anıt, 1973 yılında, projenin mimarı Yılmaz Soylu denetiminde 3 ay içinde yapılmıştır. Cumhuriyetin 50. yılı anısına, Türkiye Taşkömürü Kurumu tarafından yapılan anıta Zonguldak Valiliği de destek olmuştur. Anıtı, Zonguldak'ın sembolü üç şehit (şehit asker, şehit madenci ile madenlerin ilk kurbanı ve efsanevi şehidi Uzun Mehmet) düşüncesi oluşturur. Uzun Mehmet Anıtı (Şekil 5), ulaşım sorunu olmasına rağmen o zamanki Zonguldak şehir merkezinin her yerinden gözükecek şekilde Balkaya sırtına konumlandırılmıştır. 1983 yılında Zonguldak Belediyesi tarafından anıt çevresi piknik alanı ve gezi yolu olarak düzenlenmiştir (www.gezgince.com). Ancak yakın zamanda hemen yakınına yapılan alışveriş merkezi binası nedeniyle anıtın şehrin her yerinden görülebilmesi ortadan kalkmıştır.



Şekil 5. Uzun Mehmet Anıtı'nın eski (kulturpotali.gov.tr) ve ışıklandırılmış yeni (foto: Orhan Ceylan, 24 Temmuz 2021) hali

3.4. Madenci Anıtı

İşçi anıtı olarak da bilinen Madenci Anıtı Gazipaşa Caddesi üzerindedir. 1986 yılında heykeltıraş Prof. Dr. Tankut Öktem tarafından yapılan bu anıt kentin simgesi olmuştur (Şekil 6). Heykeltıraş'ın bronz malzemeden 1465 kg ağırlığında olan eserinde anıtın yapıldığı zaman diliminde yaşayan işçiler model olarak kul-lanılmıştır. Anıtta, bir maden ocağı kompozisyon biçiminde ele alınmıştır. Kompozis-yonda madencinin çalışma koşulları, madenden eve dönüşü ve ailesiyle buluşmasının yanı sıra, ülkenin çeşitli yerlerinden gelerek maden ocaklarında çalışmaya başlayan diğer madencileri temsil eden figürler betimlenmiş ve Mustafa Kemal Atatürk'ün kent hakkındaki sözü ile kompozisyon ta-mamlanmıştır (Oral 2017). Araştırmacı yazar Yüksel Yıldırım'a göre, heykelin Gazipaşa Caddesi'ne açılan kısmında paydos etmiş, omuzunda kazması ile ocaktan çıkan bir madenci ve arkasında bir arkadaşı görünmektedir. Anıtta ocak ağzına doğru bir derinlik verilmiştir. Anıtın batıya bakan kesiminde ise 4 kişilik bir aile sembolize edilmiştir. Anıtta Mustafa Kemal Atatürk'ün Zonguldak ziyaretinde söylediği "Zonguldak'ın derin toprakları altındaki servet-i madeniye ne kadar kıymetli ise, bizim nazarımızda Zonguldak da o kadar kıymetli bir vilayetimizdir" sözü yer almaktadır. Şehrin Ankara yönünden girişinde (ön yüz) kömür çıkartan bir maden işçisi bulunmaktadır. Yıldırım'a göre bu figürde Hamza Adıbaş adında, o dönemde kazmacı olan bir maden işçisi model olarak kullanılmıştır. Direkler ise maden işçisinin sembolüdür. Hemen üstünde altı maden işçisi görülmektedir. Bu madencilerin surat ifadeleri de yorgun ama kararlı" şeklinde ifade edilmektedir (www.elmas67.com). Oral (2017)'ye göre, anıttaki işçi figüründe model olarak dönemin Genel Maden İşçileri Sendikası Genel Başkanı Mehmet Tezer'in kullanıldığı ifade edilmektedir.



Şekil 6. Madenci Anıtı'nın dört tarafından görüntüler (foto: Orhan Ceylan, 24 Temmuz 2021)

3.5. Yeni Madenci Anıtı

Madenci heykeli olarak da bilinen (Oral, 2017) heykel Zonguldak Belediyesi tarafından, Uzun Mehmet caddesi üzerinde, Valilik binası ile SGK binası arasındaki bölünmüş yolu ayıran yeşil alanda yaptırılmıştır (Şekil 7). Anıt heykel 8 Kasım 2013 tarihinde Artil Sanat Atölyesi'nde çalışmalarda bulunan bir grup heykeltıraş tarafından yapılarak 'Uzun Mehmet'i Anma ve Kömür Günü'nde' tamamlanmıştır. Anıt, metal konstrüksiyon üzerine cam elyaf polyesterden yapılmıştır. Heykelin yüksekliği 4,60 eni 6,90 metredir. Madencinin elinde tuttuğu kömür 3 metre yüksekliğinde 6,5 metre kenar uzunluğundadır (Oral, 2017). Toplam ağırlığı 1 ton

civarında olan anıtın içi çelik, dışı fiber malzemeden yapılmıştır. Kömür ise gerçek kömür olmayıp, makettir. Başındaki baret ve ellerindeki dev kömür kütlesi ile maden ocağından çıkan madenciyi tasvir etmektedir. Bu anıt, Gazipaşa Caddesi'ndeki Madenci Anıtı gibi emeği ve kömürü güzel anlatan ikinci anıt olma özelliğini taşımaktadır (haberler.com). Anıt heykelde; boynundan aşağısı toprak altında gömülü olan, iki eliyle yukarıya doğru kaldırıldığı kömür parçasını tutmakta olan bir işçi simgesi yer almaktadır. İşçinin sadece baret ve dirseklerinden itibaren kolu ve elleri görülmektedir. İşçinin başındaki baret ve önünü aydınlatan feneri dikkat çekicidir. Madencinin baretindeki fener ile anıtın ilk yapımında geceleri şehrin bu noktasının aydınlatılarak maden ocağının temsili amaçlanmış ancak sonradan kullanılmamıştır (Oral, 2017).



Şekil 7. Zonguldak'ın simgelerinden Yeni Madenci Anıtı'nın 2013 yılında montaj anı (haberler.com) ve günümüzdeki (foto: Orhan Ceylan, 24 Temmuz 2021) hali

3.6. Maden Müzesi

Türkiye'nin ilk taşkömürü müzesi olan Maden Müzesi Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2016 yılının Aralık ayında hizmete girmiştir (ZİKTM, 2021). Baştarla Mahallesi'ndeki Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) Üzülmez Müessesesi'ne ait eğitim ocağının yanında bulunmaktadır (Şekil 8). Müze Binası fuaye, teşhir salonları, toplantı salonu, depolar ve idari birim odalarından oluşmaktadır. Müzenin zemin katında, 3 maden işçisinin polyester heykelleri ile yer altındaki kömür üretimi canlandırılmakta, ikinci katta kurumun tarihsel dokümanları, iş sağlığı ve güvenliğinde kullanılan malzemeler, kurumun yayınladığı istatistiki bilgilerin yer aldığı vitrinler bulunmaktadır. Üçüncü katta ise kömür fosilleri, dijital simülasyonlar, harita, resim ve film gibi materyaller kullanılarak madencilik tarihi anlatılmaktadır (www.haber7.com).

Türkiye'nin ilk maden müzesi olma özelliğini taşıyan Zonguldak Maden Müzesi'nde, geçmişten günümüze kadar madencilik faaliyetlerinde kullanılan araç, gereç ve malzemeler de sergilenmektedir. Taş kömürü üretiminin 1848'de başladığı yıllardan bugüne, maden işçilerinin kömür çıkarmada kullandığı kazma, kürek, baret, fener, maske, çizme gibi araç-gereçlerin yanı sıra madencilerin kullandığı diğer malzeme ve kıyafetler ile haberleşme cihazları da müzede yer almaktadır. Madencilerin yerin metrelerce altında çalışırken yaşadıkları olaylar ve kömürün çıkarılış anları, efektlerle canlandırılmıştır (BKKA, 2017). Maden Müzesi'nde 295 adet eser, 3 adet 10'ar dakikalık film, 4 adet dokunmatik ekran bulunmaktadır (www.arkolojihaber.com). Müzenin yanındaki TTK'ya ait 129 yıllık maden ocağı ise adeta 'yaşayan müze' olarak ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Müzeye gelen ziyaretçiler, 1890 yılında açılan 1937 yılına

kadar üretim yapıldıktan sonra maden işçileri için eğitim ocağı olarak kullanılan ve “yaşayan müze” olarak adlandırılan maden ocağını da yetkililer nezaretinde gezerek görme fırsatı bulabilmektedirler (www.haber7.com).



Şekil 8. Maden Müzesi binası (a) ve bahçesinde maden galerisi (b), Zonguldak Maden Şehitleri Anıtı (c), maden kuyusu (d), eski lokomotif (e) ve vagonlardan (f) görüntüleri (foto: Orhan Ceylan, 24 Temmuz 2021)

3.7. Kok (Antrasit) Fabrikası Bacası

Atatürk'ün kurduğu 15 fabrikadan biri olarak kabul edilen Zonguldak Antrasit Fabrikası, 10 Aralık 1935'de hizmete girmiştir. Zonguldak'tan çıkan kömür cevherini işlemek amacıyla kurulan fabrikanın açılışı, dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından yapılmıştır. Bu fabrika, benzin ve tolüen karışımı bir akaryakıt olan benzolün yanı sıra yağ çeşitleri, naftalin, briket kömürü ile 32 çeşit ürün üreterek kömür sanayisine hizmet vermiştir. Teknolojik yatırımlar yapılmadığı ve ekonomik ömrünü tamamladığı gerekçesiyle kapatılan fabrika, 1988 yılında yıkılmıştır. Üzülmez Kok Fabrikası'nın hala ayakta duran 63 metre yüksekliğindeki bacası tarihe ışık tutmaya devam etmektedir (Şekil 9). Fabrikanın bacası Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca sanayi mirası olarak koruma altına alınmıştır. Çubuk demirlerin etrafına tuğla örülerek yapılan bacanın üst kısmı zamanla eğilmiştir. Bu nedenle İtalya'da bulunan Pisa Kulesi'ne benzetilmektedir (www.pusulagazetesi.com.tr, haber:İHA).



Şekil 9. Kok fabrikasının faal olduğu yıllardan siyah-beyaz bir görüntü ve geriye kalan bacası (foto: Orhan Ceylan, 24 Temmuz 2021)

4. Sonuçlar

Zonguldak bölgesi 1940'larda başlayıp 1980'lere kadar yaklaşık 50 yıl süren yüksek cazibesini ve canlılığını kamu yatırımlarının azalması, özelleştirmeler, taşkömürüne olan ihtiyacın eskiye göre azalması gibi nedenlerle son 30 yılda kaybetmiştir. Bunun Zonguldak şehrindeki en belirgin göstergelerinden biri kent içinde ve yakınında bulunan madencilikle ilgili bazı tesislerin faaliyetine son verilmesi ve bazılarının da ortadan kaldırılmasıdır. Özellikle özelleştirmelerin başladığı 1988 yılından itibaren kan kaybeden Zonguldak'ta devletin bölge madenciliğinden yavaş yavaş çekilmesi ile kaybolan ekonomik ve sosyo-kültürel yatırımlar dışarıya göç ile birleşerek bölge halkı üzerinde psikolojik olumsuz etkiler bırakmıştır. Zonguldak halkı, bir yandan bölgeye madencilik harici yatırımların da gelmesini ve kentin kabuk değiştirmesini arzularken, diğer yandan biraz da eskiye özlem duygusuyla, maden şehri kimliğinden de vazgeçmek istememektedir. Başka bir ifadeyle, Zonguldak'ın madenci şehri kimliğinden turizm ve üniversite şehri olmaya doğru kabuk değiştirmesi düşüncesiyle, madenciliğin eski canlılığına kavuşması arzusu karşı karşıya gibidir. Ancak görünen odur ki, değişim yavaş da olsa kabuk değiştirmeye doğrudur. Bununla birlikte, anlaşıldığı kadarıyla ortak arzu; karaelmas diyarı Zonguldak'ın maden şehri kimliğinin korunması, bu kapsamda madencilik tarihine ışık tutan anıt yapıların korunması ve hatta böylece kent turizmine de katkı yapılması yönündedir.

Teşekkür

Zonguldak'ta kömür üretimine ait birçok eski fotoğrafın EKİ (Ereğli Kömürleri İşletmesi) ve onun devamı olan TTK (Türkiye Taşkömürü Kurumu) arşivlerinden alındığı (Orhan Ceylan; sözlü görüşme) ve aynı fotoğrafın birden çok kişi ve kuruluşlar tarafından görsel basına ve sosyal medyaya farklı kanallarla aktarıldığı görülmektedir. İnternet ortamında, hatta sosyal medyada paylaşılan bu tür fotoğrafların asıl kaynağı belli olmayıp artık anonim hale geldiği görülmektedir. Anlaşılan odur ki, bu tür fotoğrafların kullanılmasında telif hakkı konusunda herhangi bir sorun yaşanmamış, bir hoşgörü ortamında çeşitli kişi ve kuruluşlarca serbestçe kullanılmıştır. Yine de, bu makalede kullanılan siyah-beyaz eski fotoğrafların alındığı kaynak gösterilmiştir. Bu fotoğrafların kamuoyu ile paylaşılmasında katkısı olan kişi ve kuruluşlara minnettarız. Ayrıca, kent içindeki anıt yapılar, müze ve heykellerin incelenmesi ve güncel fotoğrafların çekilmesinde katkıları nedeniyle T.T.K emekli personeli Orhan Ceylan'a sonsuz teşekkür ediyoruz.

Kaynaklar

Apaydın, A. 2020. Zonguldak Şehrinin Kömüre Bağlı Tarihi ve Talihi Üzerine Bir İnceleme, MT Bilimsel, Yer Altı Kaynakları Dergisi (Journal of Underground Resources) Sayı 18, 1-20.

Başgelen, N. 2000. Bir Zamanlar Zonguldak, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Ofset Yapımevi, İstanbul, 5 s.

BKKA, 2017. Kömüre Giden Demiryolu “Bir Zonguldak Güzellemesi”, T.C. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, tasarım ve Baskı: AKARE Araştırma Propaganda Reklam Ltd. Şti, Ankara, 51 s.

Cemal, A. 1932. Vilayetlerimiz-Kastamonu ve Zonguldak, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, s. 63

Çatma, E, 2006. Zonguldak kömür havzası tarihi, Birinci Kitap 1840-1865, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara, 355 s.

İmamoğlu, B., 2009. “Seyfi Arkan ve Kömür İşçileri için Konut: Zonguldak; Üzülmaz ve Kozlu” içinde Fabrikada Barınmak, ed. Ali Cengizkan, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 131-133.

Karaoğuz, D., 2017. Bir zamanlar Zonguldak, Çaycuma Belediyesi Kent Kültürü Yayınları Dizisi No: , Ağustos 2017, Sinerji Matbaa, Ankara, 114 s.

Koca, H., 2007. Zonguldak Havzasında Maden Kömürü Üretimi ile Başlayan Çalışma ve Kentleşme Koşullarının Yöre Halkı Üzerindeki Etkileri, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10-15 Eylül 2007, Ankara, Bildiri Kitabı, 581-598.

Kömürlü, E., 2020. Osmanlı Döneminde Taş Kömürü Madenciliğinin Başlaması, MT Bilimsel, Yer Altı Kaynakları Dergisi (Journal of Underground Resources) Sayı 18, 21-26.

Kutluk, HN, 1937. Kömür havzasında maden direkçiliğinin tarihçesine ait notlar, Orman ve Av Mecmuası, sayı 7-8-9.

Oral, B. 2017. Zonguldak ve Karabük Kentlerindeki Anıt Heykellerde İşçi Temsili, Sayı 73, 111-148. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/554665>.

Özer, H., Günaydın, A. 2017. Zonguldak'ta Maden İşçilerinin Kömür Ocaklarında Kullandıkları Bazı Madencilik Terimleri Üzerine, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, Cilt 6, sayı 3, 1334-13352.

Özeken, A.A., 1944. Ereğli Kömür Havzası Tarihi üzerinde bir Deneme. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 9, 516-563.

Sakaoğlu, N, 1972. Bu mizansen için bkz. Tahir Karaoğuz, Notlar, Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası için Çalışmalarımından Bir Özet, Ereğli, s. 109.

Sakaoğlu, N, 1984. Tarihe Yerleşen Hayal Uzun Mehmet, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 10, s. 21-25.

Topkaya M, Bircan A., 1967. Türkiye madenciliğinin tarihçesi, Madencilik, Cilt : VII, Sayı: 3, 170-174.

ZİKTM, 2021. Zonguldak Maden Müzesi, Zonguldak.ktb.gov.tr, erişim tarihi 24.07.2021)

ZTSO, 1933. Cumhuriyetin onuncu yılında Zonguldak ve Maden kömür havzası, Zonguldak Sanayi ve Ticaret Odası yayını, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 114 s.

Zaman, E.M., 2012. “Zonguldak İnsan-Mekan-Zaman”, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, 270-272.